

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Да Дня роднай мовы

РОДНАЯ МОВА ЯК КАШТОЎНАСЦЬ У ПРАДМОВАХ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

УДК 002.2(476)

У артыкуле разглядаецца беларуская мова як каштоўнасць у прадмовах да выданняў Ф. Скарыны. Тэксты асобных прадмоў да Святога Пісання прасякнуты любоўю да роднай мовы. Аўтар прадмоў неаднаразова пісаў пра сваю высокую місію асветніка і падкрэсліваў, што ён піша на роднай мове і прыносіць падзяку Богу за магчымасць пісаць і навучаць на ёй. Друкаваны тэкст і пераклад кнігі зрабілі Біблію больш даступнай шырокаму колу чытачоў.

Ключавыя словы: *старадрукаваныя выданні, кірылічныя выданні, Францыск Скарына, старабеларуская мова, кніжная культура, каштоўнасці.*

In the article the Belarusian language as a value in the prefaces to the editions of F. Skaryna is examined. The texts of several prefaces to Holy Scripture are full of love to the native language. The author of the prefaces writes about his high mission of educator and emphasizes that he writes in his native language and thanks God for the opportunity to write and preach on it. The printed text and the translation made the Bible more accessible to a wide readership.

Значнай з’явай культурнага жыцця Беларусі ў мінулым годзе стала святкаванне 500-годдзя беларускага кнігадрукавання, якое павялічыла цікавасць да прац, прысвечаных спадчыне Францыска Скарыны і друкарскай справе на Беларусі. Старадрукаваная кніга – выдатны помнік духоўнай культуры, на яе старонках раскрываюцца пытанні сэнсу жыцця, маральных уяўленняў, годнасці чалавека, адлюстроўваюцца хрысціянскія каштоўнасці. Біяграфію і творчасць беларускага першадрукара вывучалі кнігазнаўцы, гісторыкі, філосафы і філолагі: П. Уладзіміраў, Я. Неміроўскі, Г. Галенчанка, А. Жураўскі, У. Конан, С. Падокшын і інш. Сёння застаецца важным даследаванне кніжнай спадчыны Ф. Скарыны, у тым ліку пытанняў, звязаных з роднай мовай як грамадскай і духоўнай каштоўнасцю, пры дапамозе якой чалавек засвойвае ўсё, што вызначае яго карціну свету.

XVI – першая палова XVII стагоддзя – час найвялікшага ўздыму беларускай культуры. У гэты перыяд адбывалася актыўнае засваенне традыцыйнай рэнесанснай культуры, якая ўзбагачалася нацыянальнымі рысамі. Адзін з паказчыкаў культурнага ўзроўню Вялікага Княства Літоўскага эпохі Адраджэння – развіццё кнігадрукавання. Рукапісная кніга была даступнай абмежаванаму колу людзей, а друкарскі станок зрабіў яе больш адкрытай для грамадства. Павелічэнне колькасці кніг спрыяла зменам у сістэме адукацыі, у станаўленні навуковых ведаў, у эстэтычным выхаванні чалавека. Значнай культурнай з’явай пачатку XVI ст. стала дзейнасць ураджэнца Полацка Ф. Скарыны. На пра-

цягу 1517 – 1519 гг. у Празе ён пераклаў і выдаў 23 кнігі Старога Завету. Біблейскія кнігі былі аб’яднаны агульнай назвай “Бівлія Руска”. Выданне ажыццявілася пры фінансавай падтрымцы Багдана Онкава. Уласную асветніцкую і друкарскую працу Ф. Скарына характарызаваў як служэнне роднаму народу. Выданні гуманіста прызначаліся “людзям паспалітым”, г. зн. беларусам, украінцам і рускім, якія пераважна былі праваслаўнымі. З дзейнасцю першадрукара звязана развіццё беларускай мовы і літаратуры. Мова ў Ф. Скарыны – не толькі носьбіт культуры, але і фактар, які стабілізуе цэласнасць народа.

У XIV – XV стст. беларуская мова стала дзяржаўнай у ВКЛ і да канца XVII ст. заставалася афіцыйнай мовай дзяржаўных устаноў, судовых органаў, гарадскіх магістратаў. На беларускай мове вялі дакументацыю, складалі граматы, прывіліі, заканадаўчыя акты, загады і г. д. [1, с. 45].

Пры характарыстыцы мовы Ф. Скарыны адсутнічае адзінства сярод даследчыкаў. Адно называюць яе царкоўнаславянскай у беларускай рэдакцыі ці старабеларускай, другія – штучнай, якая складаецца з элементаў царкоўнаславянскай, беларускай, польскай і чэшскай моў [2, с. 281]. А. Жураўскі пісаў, што “насычэнне царкоўнаславянскіх тэкстаў граматычнымі і лексічнымі беларусізмамі ў канчатковым выніку прывяло да ўзнікнення асобнай, беларускай рэдакцыі царкоўнаславянскай мовы” [2, с. 278]. “Шматлікія граматычныя і лексічныя беларусізмы аддаляюць скарынінскую мову ад традыцыйнай царкоўнаславянскай мовы, якая была ва ўжытку ўсходніх славян таго часу. Гэтыя бела-

рускія напластаванні даюць падставу адносіць скарынінскія пераклады да беларускай рэдакцыі царкоўнаславянскай мовы і лічыць іх найбольш яркімі ўзорамі яе” [2, с. 303]. Такім чынам, асветнік стварыў тып пісьмовай мовы ў адпаведнасці з патрэбамі свайго часу, працягнуў лінію папярэднікаў-кніжнікаў, якія імкнуліся зрабіць царкоўнаславянскі тэкст больш зразумелым чытачам, замяняючы многія формы мясцовымі беларускімі словамі. Яго мова стала прамежковым звяном у працэсе пераходу ад царкоўнаславянскай да беларускай мовы ў рэлігійнай сферы [2, с. 303]. Як адзначаюць даследчыкі, Ф. Скарына даў бліскучы ўзор уключэння жывой народнай мовы ў Святое Пісанне, ён злучыў родную і царкоўнаславянскую мовы [2, с. 304].

Варта памятаць, што царкоўнаславянская мова ўяўляе сабой неад’емную частку богаслужэбнай традыцыі ў праваслаўнай царкве, яна ўвабрала ў сябе шматлікія рысы старажытнагрэчаскай мовы – мовы Новага Запавету і святых айцоў – і асаблівасці жывой мовы старажытных славян. На працягу гісторыі царкоўнаславянская не была гутарковай мовай, аднак, як і іншыя мовы, з цягам часу развівалася. Традыцыю ўжывання беларускіх слоў на палях, у прадмовах і тэксце прадоўжылі і паслядоўнікі перша-

друкара. Да нашых дзён царкоўнаславянская мова выкарыстоўваецца праваслаўнай царквой у Балгарыі, Сербіі, Чарнагорыі, Польшчы, Расіі, Беларусі і Украіне.

На працягу стагоддзяў самай запатрабаванай богаслужэбнай кнігай і крыніцай для келейнай малітвы быў Псалтыр. У 1517 г. Ф. Скарына мудра распачаў выданне пражскай Бібліі менавіта з яго. Псалтыр – кніга Старога Запавету, якая часта прысутнічае ў грамадскім і прыватным богаслужэнні. Яна змяшчае розныя біблейскія вобразы і правобразы. Па праваслаўнай традыцыі, Псалтыр падзелены на 20 кафізмаў, што замацавалася яшчэ ў XI ст. Слова *кафізма* – грэчаскага паходжання і перакладаецца як “сядзене”, бо слухаць псалмы ў царкве можна седзячы. Кожная кафізма падзяляецца на тры часткі – “славы”. Псалтыр выкарыстоўваецца на богаслужэнні кожны дзень, часцей за ўсё астатнія кнігі [3, с. 246]. Таксама Псалтыр прызначаўся для навучання грамаце і для хатняй малітвы.

Скарынаўскае выданне 1517 г. распачынаецца эмацыянай прадмовай. Яна напоўнена радасцю, паэтычнасцю, верай ва ўсемагутнасць Бога. Аўтар прадмовы выкарыстаў “Гутарку на псалом І” свяціцеля Васіля Вялікага. Гэты тэкст часта сустракаецца ў рукапісных спісах і друкаваных выданнях. Згадаўшы словы святога айца пра Псалтыр, асветнік піша: “И видечи таковые пожиткы в так малой книзе, я, Францишек, Скоринин сын с Полоцька, в лекарских науках доктор, повелел есми Псалтырю тиснути рускыми словами а словенским языком напред ко чти и к похвале Богу в Троици единому и пречистой его матери Марии, и всем небесным чином и святым Божьим, а потом к пожитку посполитого доброго, наболее с тое причины, иже мя милостивый Бог с того языка на свет пустил” [5, с. 11]. Аўтар разумее сваю місію асветніка і ўдзячны Богу за родную мову.

У канцы прадмовы Ф. Скарына падрабязна тлумачыць значэнне слова *Псалтыр*: “А зовется Псалтырь гудба едина подобна к гусям” [5, с. 11]. Для найлепшага разумення тэксту друкар на палях дае спасылкі на раздзелы з іншых біблейскіх кніг і тлумачэнні асобных слоў (“онагри”, “геродеево жилище”, “хлябие”): “Так же положил есми на боцех некоторые слова для людей простых, не рушаючи самое Псалтыри ни в чем же, яко суть онагри и геродеево жилище и хлябие...” [5, с. 12].

Першы даследчык скарынаўскага Псалтыра А. Віктараў параўноўваў яго тэкст з іншымі спісамі і старадрукамі XIII – XVI стст. Ён зрабіў выснову, што выданне 1517 г. блізкае да Псалтыра з Генадзіеўскай Бібліі 1499 г. На яго думку, пражскі Псалтыр змяшчае старажытнаславян-

скі пераклад, які быў выпраўлены перакладчыкам [3, с. 257]. Разам з тым даследчык адзначыў, што перастварэнне набліжана да сучаснай мовы Ф. Скарыны. Сярод фанетычных асаблівасцей назіраецца характэрны для старажытнабеларускіх помнікаў пераход “у” ў “в”: “вповаю” замест “уповаю”, “не втаися” замест “не утаися” [3, с. 258]. Скарынаўскае выданне – надзвычай рэдкае, у свеце захаваліся толькі два экзэмпляры кнігі: у Дзяржаўным гістарычным музеі (Масква) і Расійскай нацыянальнай бібліятэцы (Санкт-Пецярбург) [4, с. 38]. Атрымліваецца, што тая кніга, якая часта выкарыстоўвалася, захавалася менш за астатнія.

У прадмове да Кнігі прарока Даниіла Ф. Скарына распавядае пра яе змест, згадвае пра перастварэнні Бібліі. Вядома, што III – II стст. да н. э. Святое Пісанне на грэчаскую мову перакладалі “семдзсят старцаў” (Септуагінта). У канцы IV – пачатку V ст. кнігі Бібліі на лацінскую мову перакладаў блажэнны Іеранім Стрыдонскі. Беларускі першадрукар называе сябе іх паслядоўнікам і тым самым ставіць свае выданні ў адзін шэраг з перакладамі папярэднікаў [6, с. 116]. Таксама асветнік піша, што павінен памнажаць хвалу Хрыстову на сваёй роднай мове, якую называе рускай: “Аз теже, недостойный последовник их, нароченый в русском языке, с помощью Божию, яко повинен сый размножати хвалу Христову и посполитое доброе, меж иными пророки светыми выложих и Данила, мужа жадостей и преславнаго пророка Господня на русский язык зуполне” [5, с. 106].

Важная роля мовы адзначаецца ў апошнім віленскім выданні Ф. Скарыны – Апостале 1525 г. Гэтая кніга змяшчае Дзеі святых апосталаў, 7 саборных пасланняў, 14 пасланняў апостала Паўла і выкарыстоўваецца на богаслужэнні. З грэчаскай мовы слова *апостал* перакладаецца як “пасланнік, вучань Хрыстоў”.

Друкаваная традыцыя славянскага Апостала пачынаецца з віленскага выдання Ф. Скарыны 1525 г. Асноўнаму тэксту папярэднічае прадмова, дзе раскрываецца асноўны змест твора. Усяго Ф. Скарына напісаў 22 прадмовы і 17 пасляслоўяў. Прадмовы насычаны маральна-этычнай праблематыкай, пытаннямі пра духоўную дасканаласць чалавека. У іх адлюстроўваюцца такія каштоўнасці, як мова, любоў, вера. Напрыклад, у прадмове да Дзеяў апостальскіх падкрэсліваецца значэнне кнігі ў хрысціянстве, распавядаецца пра важнасць перакладу Святога Пісання на родную мову: апосталы распаўсюджвалі веравучэнне “всеми языки”.

Паводле Ф. Скарыны, мова – грамадская і духоўная каштоўнасць. Менавіта разуменне духоўнага патэнцыялу беларускай мовы дало яму

стымул для перакладу кнігі Бібліі. Пра важнасць уласнай перакладчыцкай дзейнасці ён неаднаразова пісаў у прадмовах і пасляслоўях.

Мова выданняў Ф. Скарыны – царкоўна-славянская ў беларускай рэдакцыі. Друкаваны тэкст і пераклад на блізкую да народнай мову зрабілі Святое Пісанне даступным шырокаму колу чытачоў, Біблія стала прадметам вывучэння “людзей паспалітых”, а Апостал мог выкарыстоўвацца падчас богаслужэнняў. Ф. Скарына – першы ўсходнеславянскі перакладчык Бібліі, які паўплываў на працэс рэфармацыі ў ВКЛ, што пачаўся ў другой палове XVI ст. Культура, пабудаваная на моўным матэрыяле, у будучым адыграла вырашальную ролю ў фарміраванні беларускай нацыі.

Родная мова – гэта ўніверсальная форма асэнсавання рэчаіснасці, якая захоўвае ўсе ўяўленні, паняцці, вобразы. Мова як ядро культуры сінтэзуе сацыяльныя, культурна-гістарычныя, псіхалагічныя і эстэтычныя аспекты жыцця асобы. Развіццё культуры будзеца на духоўным патэнцыяле мовы, менавіта пры яе дапамозе засвойваюцца найвышэйшыя каштоўнасці. Усё жыццё чалавека звязана з мовай, і яна з’яўляецца дакладным паказчыкам яго ўзроўню. Праз мову перадаецца менталітэт, традыцыі і звычайна народна. Дзякуючы мове культура назапашвае веды, а таксама перадае іх праз пакаленні.

Спіс літаратуры

1. **Лявончыкаў, В. Е.** Беларуская рэтраспектыўная бібліяграфія кніг / В. Е. Лявончыкаў. – Мінск : Выш. шк., 1971. – 69 с.
2. **450 год беларускага кнігадрукавання, 1517 – 1967 :** зб. артыкулаў / Акадэмія навук Беларускай ССР. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 432 с.
3. **Немировский, Е. Л.** Франциск Скорина : жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. – Минск : Маст. літ., 1990. – 596 с.
4. **Кніга Беларусі (1517 – 1917) = Книга Белоруссии (1517 – 1917) :** зводны каталог / Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна, БелСЭ ; склад. : Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч ; навук. рэд. : С. Х. Александровіч, Н. Б. Ватацы, І. П. Хаўратовіч. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 614 с.
5. **Скарына, Ф.** Прадмовы і пасляслоўі / Ф. Скарына ; рэд. В. В. Барысенка ; уступ. камент. А. Ф. Коршунава ; Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 237 с.
6. **Спадчына Скарыны :** зб. матэрыялаў Першых Скарынаўскіх чытанняў (1986) : [да 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны] / уклад. А. І. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 317 с.

Тацяна КАРНІЛАВА,

галоўны бібліяграф
навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі,
саіскальнік кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23.10.2017 г.